

meyar üzərində bir qədər ətraflı dayanmaq məqsəduyğundur.

İlk növbədə onu qeyd edək ki müasir tənzimləmə sistemi, aqrar sahədə təbii risklərin əhəmiyyətli dərəcədə texnogen risklərlə əvəzlənməsini və ya onlara əlavə olunmasını, bazar konyunkturunu dinamikleşdikcə, bazar risklərinin güclənməsini nəzərə almalıdır.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatının və onunla bilavasitə əlaqədar sahələrin inkişaf xarakteristikaları, o cümlədən inkişafın tempi və səmərəliliyi, həlledici dərəcədə milli aqrar siyasətin elmi əsaslandırılması və kifayət qədər arqumentləşdirilməsi, tənzimləmə, o cümlədən stimullaşdırma tədbirlərinin şəffaflığı səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olan aqrar siyasətin səmərəliliyinə kompleks yanaşma olmalıdır. Belə ki, kənd təsərrüfatının inkişafı prioritetləri və onların reallaşdırılması meyarları, kənddə məşğulluğun quruluşunun yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, həyatın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və s. xidmət etməlidir. Ümumilikdə, aqrar iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində siyasi prioritetlərin əsaslandırılma meyarları, inkişafın qanunauyğunluqlarını əks etdirməli, perspektivli istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verməlidir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi dövlətin idarəetmə funksiyasının tərkib hissəsi olmaqla iqtisadi subyektlərin fəaliyyətini nizamlayan qaydaların müəyyənləşdirilməsi və dəyişən şəraitə adekvat dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, nəzarət və koordinasiya tədbirlərinin icrasını, bu və ya digər sahədə prioritetlərin əsaslandırılması və müvafiq normativlərin hazırlanmasını nəzərdə tutur. Aqrar sahədə tənzimləmənin müxtəlif formaları (büdcə-vergi, pul-kredit, inzibati-iqtisadi, qiymət tənzimlənməsi, indikativ planlaşdırma və i.a.) fərqli metodiki yanaşma tələb edir.

Aqrar bazar subyektlərinə təsir baxımından iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi metodlarının (birbaşa və dolayı) fərqləndirilməsi iqtisadi proseslərə müdaxilə dərəcəsini nəzərə almağı metodiki cəhətdən aktullaşdırmış olur. Bununla belə, sahədə iqtisadi proseslərə müdaxilənin eyni dərəcəsində tətbiq edilən üsulların belə, metodiki təminatında nəzərəcarpacaq fərqlər müşahidə olunur. Məsələ ondadır ki, birbaşa təsir metodu kimi kənd təsərrüfatına dövlət sifarişləri dövlət və təsərrüfatçılıq subyektləri arasında müəyyən miqdarda və müddətdə məhsul istehsalı, bazarın müəyyən seqmentində təklifin stimullaşdırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və i.a. kimi məsələlərin müqavilə əsasında rəsmiləşdirilməsi və icrasını nəzərdə tutursa, dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına prioritet sahənin inkişafı üçün verilən subsidiyalar, adətən ərzaq təhlükəsizliyinin təminatına, dotasiyalar isə, deyək ki, enerji daşıyıcılarının

qiymətində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar yaranan disproporsiyanın aradan qaldırılmasına xidmət edir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin dolayı üsulları əmtəə-pul alətlərindən, o cümlədən vergitutmanın səviyyəsi, vergi güzəştləri sistemi, qiymətlərin tənzimlənməsi, resurslara görə haqq, kredit tənzimlənməsi – müəyyən qeyd-şərtlərlə, idxal-ixracın gömrük tənzimlənməsindən, həmçinin istehsal-kommersiya fəaliyyətinin proqramlaşdırılmasından, proqnozlaşdırma ekspert qiymətləndirmələrindən və ssenariləşdirmə üsulundan istifadəni nəzərdə tutur.

Aqrar sahənin inkişafının tənzimləmə sistemində dövlət sturuktur yenidənqurmalarını həyata keçirir, investisiya strategiyasını reallaşdırır, xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri əsaslandırır. Təbii ki, bu proses sahənin inkişafının perspektiv parametrlərinin müəyyənləşdirilməsini, onların gözlənilən dəyişmə intervallarının dəqiqləşdirilməsini nəzərdə tutur. Qeyd olunan məsələlərin həlli, demək olar ki, bütün hallarda informasiya problemləri ilə qarşılaşır. Həmin problemlərin qismən həll olunduğu istiqamətlərə, ilk növbədə dövlət satınalmaları vasitəsilə tənzimləmə, elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi, müqavilə münasibətlərinin idarə edilməsi və s. aid oluna bilər. Aqrar islahatların tempi və miqyasının nizamlanması, sosial proseslərinin modelləşdirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, antiinhisar tənzimləmə tədbirləri isə daha az formallaşmış və əksər hallarda natamam informasiya bazasına malikdir.

İqtisadiyyatın və onun aparıcı sahəsi olan aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sisteminin kəmiyyət xarakteristikaları tənzimləməyə konseptual yanaşmalardan, bilavasitə asılıdır. Məlum olduğu kimi, həmin istiqamətlər qismində, ilk növbədə:

- iqtisadiyyatda dövlətin iştirakının minimum, iqtisadi sərbəstliyin yüksək səviyyəsini nəzərdə tutan tənzimləmənin həyata keçirilməsi;

- iqtisadiyyatda dövlətin, rəqabət mühitini dəstəklənməsini nəzərdə tutaraq sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinə əsaslanan fəal iştirakı qeyd olunmalıdır. Haqqında danışılan iştirak dövlətin məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırıcı tədbirlərdən fəal istifadəni nəzərdə tutur.

Metodiki təminat və kəmiyyət xarakteristikaları. Göstərilən istiqamətlər üzrə tənzimləmə sistemində və ondan istifadə prosesində tətbiq edilən üsullar, ümumilikdə metodiki təminat, əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İqtisadi sərbəstliyin yüksək səviyyəsini nəzərdə tutan tənzimləmə istiqamətində dövlətin iqtisadiyyata təsiri maliyyə-kredit alətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Metodiki baxımdan iqtisadiyyatda dövlətin iştirakının minimumlaşdırılması və dolayı yolla tənzimləmə prosesində ümumi, statistik və bir sıra digər üsullardan istifadə edilir. Sadalanan təhlil və proqnozlaşdırma

üsulların nəticələrinin formallaşma vəziyyəti, başqa sözlə ümumiləşdirmələrin kəmiyyətə ifadə olunması səviyyəsi ciddi surətdə fərqlənir. Belə ki, tənzimləmənin ümumi üsullarının (məntiqi, sistemli və i.a. təhlil) tətbiqi sayəsində aqrar fəaliyyətin makroiqtisadi mühitini səciyyələndirməklə, sosial-iqtisadi proseslərin gedişini izləməklə, bir sözlə kompleks kəmiyyət və keyfiyyət təhlili sayəsində əldə olunan nəticələr hadisələri qabaqcadan görməyə, bu və ya digər dərəcədə imkan versə də, heş də həmişə perspektiv parametrlərin zəruri detallaşdırılmasını təmin etmək olmur.

Dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinə əsaslanan fəal iştirakına yönəlik tənzimləmənin gedişi və nəticələri bu prosesdə tətbiq edilən statistik və iqtisadi-riyazi üsullardan istifadə halında konkret təsir kəmiyyətə ifadə alır. Belə ki, məqsədyönlü struktur dəyişikliklərini, investisiya və innovasiya fəallığının təşviqinə yönəlmiş sistemli tədbirlərin icrasının start vəziyyətini qiymətləndirmək və onun nəticələrini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunan digər üsullarla müqayisədə statistik (iqtisadi qruplaşdırma, ekstropolyasiya, indeks metodları və i.a.) və iqtisadi-riyazi üsullardan (istehsal funksiyalarının qurulması, xətti, qeyri-xətti, diskret, stoxastik proqramlaşdırma, ehtiyatların idarə edilməsi və s.) istifadə tənzimləyici tədbirlərin gedişi və nəticələrinin kəmiyyətə ifadəsi imkanlarını dəfələrlə artırır.

Aqrar sahədə tənzimlənmə sisteminin metodiki təminatında normativlərdən istifadə mühüm yer tutur. Tənzimləmədə çoxsaylı norma və normativlərdən istifadə onun nəticələrinin kəmiyyət xarakteristikalarını zənginləşdirir. Haqqında danışılan normativlərə :

- xammal, material və yanacaq sərfini normalaşdıran texniki-iqtisadi normativlər;
- maliyyə normativləri, vergilər, büdcəyə ödəmələr, transfertlər, bank fəaliyyətini nizamlamağa xidmət edən uçot dərəcəsi, məcburi ehtiyatların həcmi xarakterizə edən iqtisadi normativlər;
- yaşayış minimumu, rəşional istehlak, istehlak büdcəsini əhatə edən sosial normativlər;
- torpaqların, havanın, suyun çirklənməsinin yol verilən həddini əks etdirən ekoloji normativlər aid olunur.

Aqrar sahədə tənzimlənmə prosesinin kəmiyyət xarakteristikaları aşağıdakı vəzifələrin həllində istifadə olunur:

- struktur təkmilləşdirmələri;
- istehsalın intensiv inkişafının məqbul iqtisadi və ekoloji hədlərinin müəyyən olunması və kənarlaşmaların aradan qaldırılması;
- investisiya tələbatının ödənilməsi;
- kəndin sosial- iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılması;
- dövlət satınalmalarının həcmi və strukturunun müəyyənləşdirilməsi;

- aqrar-ərzaq bazarında haqsız rəqabətin qarşısının alınması;
- kənd təsərrüfatının çoxfunksionalılığının təminatı və i.a.

Tənzimlənmə prosesinin kəmiyyət xarakteristikalarından danışarkən, zənnimizcə modern texniki vasitələrin və mütərəqqi aqrotexnologiyaların tətbiqi, ümumilikdə, aqrar sahədə texniki-texnoloji yeniləşmə mühitinin səciyyələndirilməsi məsələləri önə çəkilməlidir. Başqa sözlə, " yeni texnika və texnologiyalar, onların tətbiqi mühiti, başqa sözlə yeniləşmə şəraiti səciyyələndirilməli; artıq uzun müddət istifadə edilən və müqayisə üçün baza qismində qəbul edilən texniki vasitələrin əsas göstəriciləri müəyyənləşdirilməli; gözlənilən texniki-iqtisadi parametrlər dəqiqləşdirilməli; yeni və baza qismində qəbul edilmiş texniki vasitələrin parametrləri müqayisə olunmalıdır" (3, s. 143).

Sahədə tənzimlənmə prosesinin kəmiyyət xarakteristikalarında nisbi göstəricilər layiqli yer tutmalıdır. Halbuki, həmin xarakteristikalarda:

- məhsul satışından əldə olunan mənfəətin məhsulun tam maya dəyərində olan nisbəti;
- məhsul satışından əldə olunan mənfəətin istehsalə sərf olunan resurslara olan nisbəti;
- məhsul satışından əldə olunan mənfəətin əsas istehsal fondlarına və dövriyyə vəsaitlərinə olan nisbəti;
- məhsul satışından əldə olunan mənfəətin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə olan nisbəti;
- mənfəətin kənd təsərrüfatına yatırılan investisiyaya olan nisbəti" (4, s.133) kimi göstəriciləri, kifayət qədər nəzərə almadığı müşahidə olunur.

Kənd təsərrüfatı, obyektiv səbəblər üzündən dövlətin sistemli himayəsinə və yardımına ehtiyac olan sahədir. Müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsində büdcə vəsaitlərinin istifadə istiqamətləri, sahənin dəstəklənməsi üsullarından asılı olaraq fərqlənə bilər. Deyək ki, kənd təsərrüfatının və kənd ərazilərinin inkişafı layihələrinin, regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarının prioritetlərinin nəzərə alınması səviyyəsi büdcə vəsaitlərindən istifadə dərəcəsini, əhəmiyyətli dərəcədə şərtləndirir. Aqroxidmət şəbəkəsinin inkişafının, meliorasiya və irriqasiya sisteminin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinin dəstəklənməsində birgə maliyyələşmənin imkanlarının reallaşdırılması səviyyəsi büdcə vəsaitlərindən istifadə xarakteristikalarını müəyyənləşdirir və i.a.

Aqrar sahənin tənzimləməsinin intensiv inkişafa adekvat çevik maliyyə mexanizmi, müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatçılıq subyektlərinin iqtisadi maraqlarının uzlaşdırılmasına əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, həmçinin təkrar istehsalın bütün fəzalarında əhəddarlığın, o cümlədən sahələrarası bərabər tərəfdaşlıq münasibətlərinin təminatında, kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının mübadiləsində

qiymət disparitetinin yumşaldılmasına xidmət etməlidir.

Aqrar sahənin maliyyə durumunun stabilləşdirilməsi, təsərrüfat-maliyyə subyektləri arasında etibarlı maliyyə münasibətlərinin formalaşması, sahədə kapitalın dövriyyəsinin sürətləndirilməsi kimi meyillər sahənin investisiya cəlbəediciliyini artırır. Həmin meyillərin tənzimləyici tədbirlər sayəsində dəstəklənməsi imkanlı diqqət mərkəzində olmalıdır.

Aqrar sahədə tənzimləmə sistemində investisiya proseslərinin nizamlanması mühüm istiqamətlərdən biri olmaqla yanaşı, tənzimləmənin kəmiyyət xarakteristikalarının formalaşma səviyyəsi baxımından xüsusi diqqətə layiqdir. Tədqiqatın predmetinə müvafiq olaraq, burada investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investorların sahəyə cəlb edilməsi prosesinin tənzimlənməsi, məsələlərini önə çıxmaq məqsəda uyğundur. Qeyd olunan məsələlərin həllində istifadə olunan kəmiyyət xarakteristikaları qismində, ilk növbədə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələri səciyyələndirilməlidir.

"Investisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda (Bakı, 13 yanvar 1995-ci il) göstəriləyi kimi investisiya fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələrinə, əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaiti və təsərrüfatdaxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayrımları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün

sığorta orqanlarının müvafiq ödənişləri və s.);

- investorun borc-maliyyə vəsaiti (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsaitlər);

- investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti (əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqları, səhmlərin satışından əldə edilən vəsait);

- büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar;

- xarici investisiya;

- müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s.

Sadalanın maliyyələşmə mənbələrinin kəmiyyətə səciyyələndirilməsi:

- mümkün hədləri müəyyənləşdirməyi;

- yaxın perspektivə onların dinamikasını;

- istifadə imkanlarının kəmiyyətə xarakteristikalarını;

- əmanətlərin və digər yığımların investisiyaya transformasiyası prosesinin kəmiyyət parametrlərinin dəqiqləşdirilməsini və i.ə. tələb edir.

Nəticə. Tənzimləmə bazar prinsiplərini üstələməməli, rəqabət mühitini pisləşdirməməlidir. Yerli kənd təsərrüfat istehsalçılarının mənafeyini qoruyan tədbirlər sistemi daxili bazarda rəqabət mühitinə mənfi təsir etməməli, innovasiyalı aqrotexnologiyaların idxalı təşviq edilməlidir. Müvafiq proseslərin kəmiyyət xarakteristikaları qismində məhsul vahidinə istehsal və satış məsrəfləri, keyfiyyət göstəriciləri, qiymət, satılmış məhsulun rentabelliyyəti səviyyəsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.Экономическая безопасность: производство-финансы-банки. Под ред. академика В.К. Сенчагова. Москва, ЗАО «Финстатинформ», 1998, 621с. 2.Harvey J. Mūsir ekonomiks. Bakı, "Şirvanşər", 2001, 513 s. 3.Попов Н.А. Основы рыночной экономики и сельского предпринимательства. Москва, «ЭКОМОС», 2001, 352 с. 4.Cavadov N.Ə. Aqrar sahədə struktur dəyişiklikləri. Bakı, Elm, 2009, 440s.

Количественные характеристики системы регулирования: особенности аграрного сектора

Н.Ю.Гусейнгулиев

В современных условиях формирования рыночных отношений, эффективность системы регулирования в аграрном секторе в решающей степени зависит от его количественных характеристик. В статье, выражено отношение к методическому обеспечению регулирования развития отрасли, охарактеризованы количественные характеристики, определены критерии их изменения.

Ключевые слова: система регулирования, аграрный сектор, интенсификация, количественные характеристики, методы

Quantitative characteristics of the control system: features of the agricultural sector

N.Y.Quseynquliyev

In modern conditions of market relations, the effectiveness of the regulatory system in the agricultural sector is crucially dependent on its quantitative characteristics. In this article expressed related to methodological support regulation of the industry, characterized by quantitative characteristics of the criteria changes.

Keywords: control system, the agricultural sector, intensification, quantitative characteristics, methods